

9) рефінансування шляхом залучення банками ресурсів на фінансових ринках (міжнародному й національному), яке може проводитися двома шляхами: випуск облігацій на фінансових ринках; заміна одного міжбанківського кредиту на інший;

10) рефінансуванням вважається процес сек'юритизації, у тому числі заміна іпотечного кредиту на іпотечні цінні папери;

11) у широкому повсякденному вжитку комерційні банки використовують термін «рефінансування» для зміни умов (процентів, термінів, видів валют, обсягів) попередньо виданих кредитів своїм позичальникам при виникненні проблем з погашенням кредиту або для стимулювання споживання при економічному зростанні;

12) рефінансування банків за рахунок нестандартних інструментів монетарної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, під впливом глобалізаційних процесів відбуваються зміни у банківській діяльності, зокрема посилення концентрації капіталу через механізми злиття і по-

глинань; зрощення транснаціональних фінансово-кредитних груп з транснаціональними монополіями інших сфер і галузей економіки (промисловими, транспортними, будівельними, страховими тощо); значне перевищення кредитів над депозитами у банках; більша доступність коштів рефінансування для банків у розвинутих країнах порівняно з країнами, що розвиваються; підвищення експансії ТНБ на ринки, що розвиваються, до яких належить і Україна.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фетисов Г.Г. Организация деятельности центрального банка : [учебник] / Г.Г. Фетисов, О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонтова; под общ. ред. Г.Г. Фетисова. – 2-е изд. стер. – М. : КНОРУС, 2007. – 432 с.
2. Treasury to Begin Orderly Wind Down of Its \$142 Billion Mortgage-Backed Securities Portfolio. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1111.aspx> (на 28.07.2014).
3. Офіційний сайт інформагенції ЛігаФінанс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finance.liga.net/economics/2012/11/30/news/31136.htm> (на 28.07.2014).

УДК 336.77

Миськів Г.В.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та підприємництва
Європейського університету, Львівська філія*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглядаються тенденції розвитку кредитного ринку України впродовж 2010–2014 рр., викликані макроекономічними чинниками. На основі аналізу показників діяльності кредитного ринку, визначена динаміка розвитку кредитування в Україні. Автор комплексно визначає тенденції розвитку всіх сегментів кредитного ринку в тісному взаємозв'язку.

Ключові слова: кредитний ринок, тенденції, чинники, кредит, валюта.

Мыськив Г.В. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КРЕДИТНОГО РЫНКА УКРАИНЫ

В статье рассматриваются тенденции развития кредитного рынка Украины на протяжении 2010–2014 гг., вызванные макроэкономическими факторами. На основе анализа показателей деятельности кредитного рынка, определена динамика развития кредитования в Украине. Автор в комплексе определяет тенденции развития всех сегментов кредитного рынка в тесной взаимосвязи.

Ключевые слова: кредитный рынок, тенденции, факторы, кредит, валюта.

Myskiv G.V. MODERN TRENDS OF UKRAINE CREDIT MARKET'S DEVELOPMENT

The article deals with development trends of the credit market in Ukraine during 2010–2014 caused by the macroeconomic factors. Based on the analysis of performance indicators of the credit market determined the dynamics of lending in Ukraine. Author comprehensively defines the development trends all segments of the credit market

Keywords: credit market trends, factors, credit, currency.

Постановка проблеми. Новітньою точкою відліку розвитку кредитного ринку України можна вважати його спад у 2009 р. й поступове піднесення впродовж наступних років. Саме фінансова криза 2008–2009 рр. дала змогу переформатувати кредитний ринок: змусила вдосконалити кредитну політику комерційних банків, підвищити вимоги до позичальників, переглянути кредитні продукти, зрівноважити структуру кредитних портфелів та активізувати роботу з боротьби із проблемною заборгованістю.

Усі ці чинники функціонування кредитного ринку формують сукупність тенденцій його сучасного розвитку й відображаються в показниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динаміка, тенденції та прогноз розвитку кредитного ринку України впродовж декількох років досліджені в нау-

кових працях багатьох учених: Б. Івасіва, О. Барановського, О. Васюренка, О. Вовчак, О. Заруби, С. Глуценко, І. Розмаїнського, А. Одінцова, С. Ілляшенка, О. Морозової, Н. Рогожнікової, Л. Рудь, О. Карасика, О. Кириченка, З. Ковальнової, Л. Павлової, Г. Поляк, В. Ходаківської, Я. Чайковського та інших. Однак, зазвичай, автори акцентують дослідження на розвитку лише банківського сектора кредитного ринку й оминають увагою інші його складові.

Постановка завдання. Дослідити динаміку функціонування кредитного ринку України та його сегментів на основі аналізу показників і виокремити основні тенденції, які супроводжують розвиток ринку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільший вплив на розвиток кредитного ринку справ-

ляють макроекономічні чинники, оскільки розвиток кредитної діяльності залежить від стабільності національної економіки й безпосередньо пов'язаний з усіма макроекономічними показниками: рівнем зростання ВВП, змінами валютного курсу, рівнем інфляції, рівнем безробіття, середньою заробітною платою тощо. Сприятлива макроекономічна ситуація позитивно позначається на тенденціях формування кредитного ринку, а нестабільний розвиток економіки негативно впливає на кредитування.

Фінансова криза 2008–2009 рр. негативно позначилася на стані національної економічної системи. На початку 2010 р. реальний сектор економіки перебував все ще у стані стагнації:

– ВВП 2009 р. становив 85,2% від рівня 2008 р. [18];

– фінансовий результат (прибуток) підприємств України за 2009 р., порівняно з аналогічним періодом 2008 р., знизився майже удвічі – з 193,7 до 99,0 млрд грн [18];

– інвестиції в основний капітал за підсумками 2009 р. на 41,5% були нижчими від рівня 2008 р. [18];

– приріст номінальних доходів населення у 2009 р. у 5,6 раза був нижчим за відповідний показник 2008 р., зменшившись з 230,8 млрд грн до 41,0 млрд грн [3].

Такі умови розвитку реального сектора економіки, а також стійка дезінфляційна тенденція змусили Уряд та Національний банк України вживати заходів, спрямованих на підтримку процесів економічного розвитку: здешевлювати вартість кредитів, знижувати облікову ставку та ставки за активними операціями, активно підтримувати ліквідність банків через інструменти рефінансування й операції на відкритому ринку, проводити активну політику щодо стабілізації валютного курсу, вдосконалювати фіскально-бюджетну політику тощо.

Усі ці заходи дали змогу пригальмувати кризові явища в економіці й почали поволі виводити економічну систему України на рівень прийнятних економічних показників, оскільки докризових показників досягти було нереально. Так, ВВП у 2011 р. становив 1316600 млн грн, що становило 105,2% до попереднього року та 138,9% до обсягу ВВП 2008 р.

Однак, починаючи з червня 2012 р. макроекономічні умови стали складнішими, що призвело до скорочення приросту ВВП за 2012 р. до 100,3%. Незначне зростання ВВП – 102,5% – було зафіксоване за результатами 2013 р., однак у 2014 р. знову очікується скорочення обсягів ВВП. Крім того, проведення грошово-кредитної політики в цей період ускладнювалося через посилення нестабільності у світовій фінансовій системі та погіршення ринкових очікувань (у тому числі через політично-передвиборчі події).

Зазначені макроекономічні й політичні чинники ускладнили функціонування усіх складових фінансового ринку України, кредитного ринку в тому числі. Національний банк України упродовж 2009–2013 рр. доклав чималих зусиль для врегулювання ситуації на грошово-кредитному ринку, досягнувши поступового зменшення вартості кредитних ресурсів як за міжбанківськими операціями, так і за кредитними операціями банків з клієнтами. Усі ці події неоднозначно позначилися на показниках діяльності кредитного ринку України та спонукали до формування, часом, негативних тенденцій.

Основні показники функціонування кредитного ринку у 2010–2014 рр. наведено в таблиці 1.

Аналіз показників функціонування кредитного ринку в досліджуваній період дав змогу виокремити низку тенденцій, які були провідними для його розвитку й визначалися станом національної економіки та політичними подіями того часу:

Таблиця 1

Основні показники функціонування кредитного ринку у 2010–2014 рр. (станом на початок періоду)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	Темп приросту 2014/ 2010
ВВП, млн грн	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1,59
Обсяг наданих кредитів комерційними банками, млн грн	723295	732822	801809	815142	911402	1,26
– кредити, надані нефінансовим корпораціям	462214	500960	575544	605425	691902	1,44
– кредити, надані в іноземній валюті, млн грн;	367774	337319	323213	299562	308006	0,64
– кредити, надані в іноземній валюті, % до загального обсягу кредитів;	50,8	46,0	40,3	36,7	33,4	0,66
– довгострокові кредити, млн грн;	492321	490051	504387	470905	484700	0,98
– довгострокові кредити, % до загального обсягу кредитів.	68,1	66,9	62,9	57,8	53,2	0,78
Частка кредитів комерційних банків у ВВП, %	79,2	67,7	60,9	57,9	62,6	0,79
Іпотечні кредити нефінансових корпорацій	75648	74508	74390	112061	110708	1,46
Середньозважена річна процентна ставка за кредитами банків України, %	17,3	13,7	13,4	14,7	13,6	0,79
Частка проблемних кредитів, %	8,83	11,24	9,6	8,9	7,7	0,87
Міжгосподарські кредити, млн грн	954,6	1106,1	1308,0	1426,7	1701,4	1,78
Частка міжгосподарських кредитів у ВВП, %	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	1
Обсяг міжбанківських кредитів, млрд грн	20,6	49,4	61,0	38,0	36,6	1,78
Частка міжбанківських кредитів у ВВП, %	2,25	4,56	4,63	2,7	2,52	1,12
Державний кредит, млн грн	6860,7	6727,4	12267,9	13401,7	8241,8	1,20
Частка державного кредиту у ВВП, %	0,75	0,62	0,93	0,95	0,57	1,44
Сукупний обсяг кредитів небанківських фінансових установ, млн грн	7656,5	15427,3	17191,3	25483,6	25462,8	3,33
Частка кредитів небанківських фінансових установ у ВВП, %	0,84	1,43	1,3	1,8	1,75	2,08

Джерело: розроблено автором на основі [5; 9; 10; 11; 13; 14; 17; 18; 19]

1. Стабільне відновлення кредитного ринку, яке виявилось у прирості темпів наданих кредитів уже у 2011 р. (101,3%), порівняно із 2010 р. (98,5%). У подальші роки досліджуваного періоду обсяги наданих кредитів в економіку держави мали лише позитивний приріст, а темп зростання обсягу кредитів, наданих станом на початок 2014 р. (911402 млн грн) до початку 2010 р. (723295 млн грн) становив 126,0% [5].

2. Зростання насиченості економіки України кредитними вкладеннями. Так, упродовж 2013 р. кредитний портфель комерційних банків зріс до 911402 млн грн, порівняно з 815142 млн грн у 2012 р. або на 11,8% [2]. Зростання клієнтського кредитного портфеля банків відбувалося більш прискореними темпами, порівняно з ВВП (темپ приросту ВВП за результатами 2013 р. становив 2,5%). Окрім того, за результатами 2013 р. співвідношення наданих кредитів до ВВП зросло та становило 62,6% порівняно 57,9% станом на 01.01.2013 р.

3. Зниження вартості кредитів у національній валюті, що було зумовлене стабілізацією ситуації на грошово-кредитному ринку та поступовим зниженням інфляційних і девальваційних очікувань. Середньозважена річна ставка за кредитами знизилася з 17,9% у 2009 р. до 13,6% у 2013 р. Водночас середньозважена вартість кредитів в іноземній валюті зменшилася з 10,0% у 2009 р. до 9,4% у 2013 р., а за кредитами в національній валюті – з 20,9% до 15,9%, відповідно [5].

4. Зниження облікової ставки НБУ – з 11,0% у 2009 р. до 6,5% (станом на кінець 2013 р.). Середньозважена процентна ставка за міжбанківськими кредитами за досліджуваній період 2009–2013 рр. скоротилася на 2,9 п.п. і у 2013 р. становила 4,1% порівняно з 7,0% у 2009 р. [17].

5. Зменшення доларизації кредитного портфеля банків, яка виявилася у зростанні обсягів кредитування в національній валюті. Частка кредитів, наданих у національній валюті у 2009 р., становила 49,2%, а в іноземній – 50,8%, а вже станом на кінець 2013 р. кредити в національній валюті становили 66,2%, а в іноземній – 33,4% [1, 2]. Отже, сучасна динаміка банківського кредитування супроводжується нівелюванням валютних диспропорцій, нагромадження напередодні фінансової кризи 2008 р., що сприяє підвищенню потенціалу банківської системи у протидії зовнішнім потрясінням.

6. Зниження частки довгострокового кредитування та зростання частки короткострокового кредитування. Станом на початок 2014 р., частка кредитів до 1 року становила 46,8%, від 1 до 5 років – 34,1%, а більше 5 років – 19,1% [2]. Дані вказують на зростання виваженості банків у наданні довгострокових кредитів через нестабільний стан економіки й ненадійність позичальників. Окрім того, дається взнаки обмеженість довгострокової банківської ресурсної бази. Варто зазначити, що у 2009 р. розподіл за термінами кредитування був майже однаковим і становив 31,9%, 36,9% та 31,2% [2] з коротко-, середньо- та довгострокового кредитування відповідно.

7. Переважання частки кредитів, наданих нефінансовим корпораціям (у розрізі секторів економіки). Обсяг залишків за цими кредитами станом на початок 2014 р. збільшився на 49,7% порівняно з початком 2010 р. та становив 691,9 млрд грн або 75,9% від загального обсягу наданих кредитів в економіку України. Кредитування суб'єктів господарювання здійснювалося переважно за рахунок кредитів у національній валюті, які зросли в період 2010–2014 рр. на 67,0% – до 454,2 млрд грн. Кредити в іноземній

валюті за цей самий період для суб'єктів господарювання зросли на 24,9% [2].

Кредити фізичним особам також збільшувалися, переважно за рахунок нарощування кредитування в національній валюті, і на початок 2014 р. становили 114,8 млрд грн, а кредити в іноземній валюті скорочувалися, і їх частка на початок 2014 р. становила 23,3% [14].

8. За видами економічної діяльності станом на початок 2014 р. переважали кредити торговельним підприємствам і підприємствам сфери побутових послуг – 215548 млн грн або 36,5% від загального обсягу наданих кредитів. Переробна промисловість посідала друге місце – 120 588 млн грн або 20,4%, третє місце – операції з нерухомим майном – 95511 млн грн або 16%. Кредити на будівництво становили 44379 млн грн або 7,5%, у сільське господарство – 36979 млн грн або 6,3% [14].

9. Відновлення іпотечного кредитування юридичних осіб. Після кризи 2008 р., лише у 2012 р. відбулося поживлення та приріст іпотечних кредитів, обсяг яких становив 112 061 млн грн або 148,1% до 2009 р. Однак уже у 2013 р. знову було зафіксовано спадну тенденцію, а обсяг іпотечних кредитів скоротився на 1,3% – до 110708 млн грн станом на початок 2014 р. [2].

Спадна тенденція іпотечного кредитування й надалі прослідковується по фізичних особах: станом на початок 2014 р. іпотечних кредитів їм було надано на суму 56 270 млн грн, що становить 42,4% від обсягу наданих іпотечних кредитів 2009 р. [2].

10. Покращення якості кредитного портфеля банків, що проявилось у скороченні обсягів проблемної заборгованості та зменшенні частки простроченої заборгованості впродовж періоду. У 2013 р. частка простроченої заборгованості зменшилася і станом на 01.01.2014 р. становила 7,7% клієнтського кредитного портфеля, порівняно з 11,24% у 2010 р. [14]. Зменшення простроченої заборгованості відбулось за рахунок збільшення клієнтського кредитного портфеля та внаслідок часткового списання.

Водночас, за даними міжнародних фінансових інститутів і рейтингових агенцій, частка проблемних кредитів у банківській системі України є набагато вищою. Так, міжнародне рейтингове агентство Fitch Ratings вважає, що поки що українським банкам не вдалося досягти помітного прогресу в скороченні обсягів проблемних кредитів. Агентство визначало обсяг проблемних кредитів на початок 2011 р. – 57% від загального обсягу кредитного портфеля банків України, на початок 2012 р. – 46%, на початок 2014 р. – 44% [12].

Міжнародна рейтингова агенція Moody's Investors Service частку проблемних кредитів у банківській системі України визначила на початок 2013 р. та на початок 2014 р. на рівні 35%, порівняно з 40% на початок 2012 р. [15]. А у Standard & Poor's вважають, що обсяг проблемних кредитів на початок 2014 р. становить близько 40% сукупних кредитів банківської системи (згідно з широким визначенням) [16].

Отже, дані НБУ значно відрізняються від статистики міжнародних рейтингових агентств і фінансово-кредитних організацій. Одною з основних причин такої різниці в цифрах є «специфічний облік» проблемної заборгованості в Україні й, відповідно, некоректне формування банками резервів під неї, що занижує звітні показники.

11. Збільшення кількості колекторських фірм, яких у 2010 р. було понад 50, а на початок 2014 р. їх кількість перевищила 200 [4]. Це пов'язано із зна-

чними обсягами проблемної заборгованості на балансах банків. Загальний обсяг українського ринку колекторських послуг на початок 2014 р. оцінювали на рівні 22–24 млрд грн [7].

12. Нерівномірна динаміка обсягів кредитів, наданих з Державного бюджету України. Уперше скорочення сум наданих кредитів державою відбулося у 2011 р. – на 133,3 млн грн порівняно із кредитуванням економіки у 2010 р. Скрутна економічна ситуація змусила Уряд скоротити державне кредитування й у 2014 р., коли обсяг запланованих у бюджеті коштів на надання кредитів становив 8241,8 млн грн та зменшився порівняно з попереднім роком на 5159,9 млн грн або на 38,5%. В інші роки досліджуваного періоду природи наданих кредитів за рахунок коштів Державного бюджету мали позитивні значення. Найбільшу суму кредиту з Державного бюджету було надано у 2013 році – 13401,7 млн грн або 0,87% від обсягу ВВП України.

13. Відновлення й активізація небанківського кредитування. Найбільше користі від фінансової кризи 2008–2009 рр. отримали факторингові компанії й ломбарди, темпи зростання обсягів кредитування яких становили за досліджуваний період (2014/2010) 629,5% та 238,8% відповідно.

Швидкими темпами розвивається і кредитування фінансових компаній, загальний обсяг кредитів яких на початок 2014 р. становив 4462,4 млн грн, порівняно із 135,5 млн грн у 2009 р. [10; 11].

Однак до докризових показників обсягів кредитування так і не повернулися кредитні спілки: у 2008 р. обсяги наданих ними кредитів становили 5572,8 млн грн, а у 2013 році – 2576,2 млн грн, тобто скоротилися у 2,2 раза [8; 9]. Визначальним чинником стало зниження довіри населення до цих небанківських установ унаслідок їх дискредитації під час кризи.

14. Зростання обсягів міжгосподарського кредитування, що виявилось у зростанні дебіторської заборгованості, яке має стабільну динаміку впродовж усіх років досліджуваного періоду. Станом на початок 2014 р. обсяг дебіторської заборгованості становив 1701,4 млн грн та зріс на 746,8 млн грн порівняно із 2009 р. (954,6 млн грн) [18; 19]. Основною причиною такого становища є нестійкий фінансовий стан багатьох підприємств України, зумовлений фінансово-економічними, нормативно-правовими й політичними чинниками в державі.

Висновки. Отже, дослідивши та проаналізувавши сучасні тенденції розвитку кредитного ринку від фінансової кризи 2009 р. і до сьогоднішнього, узагальнимо їх:

- поступове зростання обсягів банківського кредитування;
- скорочення кредитування в іноземній валюті;
- покращення якості кредитного портфеля банків;
- зниження вартості кредитів;
- переважання частки кредитів, наданих нефінансовим корпораціям;
- відновлення іпотечного кредитування юридичних осіб і скорочення для фізичних осіб;
- збільшення кількості колекторських фірм;
- поступове відновлення ринку небанківських кредитів;

- скорочення кредитів із Державного бюджету України;
- нарощування НБУ обсягів кредитування банків;
- активізація діяльності небанківських фінансових установ (окрім кредитних спілок);
- зростання обсягів міжгосподарського кредитування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2013 рік. НРА «Рюрик». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system2013_review.pdf.
2. Грошово-кредитна статистика НБУ. Дані НБУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
3. Жаліло Я.А. Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська та ін. – К. : НІСД, 2010. – 96 с.
4. Кочевих О. Колекторський ринок України в 2014 році: актуальний зріз стану галузі / О. Кочевих // Prostobiz.ua. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.prostobiz.ua/biznes/rozvitok_biznesu/statti/kolektorskiy_rinok_ukrayini_v_2014_rotsi_aktualniy_zriz_stanu_galuzi.
5. Основні показники діяльності банків України Національний банк України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
6. Основні тенденції грошово-кредитного ринку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807.
7. Офіційний сайт Асоціації Учасників Колекторського Бізнесу України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.acbu.com.ua/ua/>.
8. Підсумки діяльності кредитних спілок, інших кредитних установ та юридичних осіб публічного права за 2010 рік. Дані Державного реєстру фінансових установ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/>.
9. Підсумки діяльності кредитних установ за 2013 рік. Дані Нацкомфінпослуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_IV%D0%BA%D0%B22013.pdf.
10. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за 2009 рік. Дані Нацкомфінпослуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/fk_2009.pdf.
11. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за 2013 рік. Дані Нацкомфінпослуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_IV%D0%BA%D0%B22013.pdf.
12. Половина українців не хочуть слухняно платити за кредит. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/polovina-ukrayinciv-ne-hochut-slunnyano-platiti-bankam-za-kredit.html>.
13. Про Державний бюджет на 2009 (2010, 2011, 2012, 2013, 2014) рік. Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws.
14. Річний звіт Національного банку України за 2009 (2010, 2013) рік. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66438>.
15. Рейтинг Moody's для банковской системы Украины остался негативным. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbnews.com.ua/ua/news/89705/> м.
16. Сайт економічних новини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net>.
17. Стан міжбанківського кредитного ринку. Дані НБУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/files/CREDITLAST.xls.
18. Статистичний щорічник України за 2009 рік. Державний комітет статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2010 р. – 558 с.
19. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Державний комітет статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2014 р. – 552 с.